The Gleaner

Vol 5 (1967)

Άγνωστη επιστολή του Γεωργ. Τερτσέτη

Jacques Bouchard

doi: [10.12681/er.9423](https://doi.org/10.12681/er.9423)

Copyright © 2016, Jacques Bouchard

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Bouchard, J. (2016). Άγνωστη επιστολή του Γεωργ. Τερτσέτη. *The Gleaner*, 5, 33–39. <https://doi.org/10.12681/er.9423>

ΑΓΝΩΣΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓ. ΤΕΡΤΣΕΤΗ

Ἀγνωστο στὸ σύνολό του σώζεται τὸ πρόχειρο μιᾶς ἐπιστολῆς ποὺ γράφτηκε στὴν Ἀθήνα στίς 15 Ἰανουαρίου τοῦ 1855 καὶ ποὺ δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα κανενὸς ἀποστολέα ἢ παραλήπτη. Δημοσιεύω ἐδῶ τὸ κείμενο τοῦτο μὲ ὅσα σχόλια κρίνω ἀπαραίτητα, καὶ εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, κάτοχο τοῦ χειρογράφου, ὁ ὁποῖος, γνωρίζοντας πῶς ἀσχολοῦμαι μὲ τὸ ἔργο τοῦ Τερτσέτη, μοῦ παρεχώρησε γιὰ ἔκδοση τὴν ἐπιστολὴ αὐτή¹.

Α΄

ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Ἰανουαρίου 1855

Σεβαστὲ Κύριε,

Τὸ ἐλεεινὸν συμβὰν τοῦ κοινοῦ φίλου μας Κυρίου Βενθύλου, ἐλπίζω ὅτι δὲν θέλει προξενήσει τὴν διάλυσιν τῆς μεταξὺ ἡμῶν φιλίας, ἀλλὰ μᾶλλον θέλει συντείνει πρὸς στενότερον σύνδεσμον αὐτῆς, ὡς ὑπενθυμίζον εἰς ἀμφοτέροισι τὸν καλὸν ἀγαθὸν τοῦτον ἄνδρα, τὸν ὁποῖον μετὰ τῶν φίλων θρηνεῖ καὶ τὸ ἐλληνικὸν πανεπιστήμιον, καὶ ἡ ἐλληνικὴ νεολαία, πρὸς ἣν μετωχέτευσεν ὁ μακαρίτης τὴν κλασικὴν σοφίαν τῆς Εὐρώπης, ἐξόχως δὲ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ Γερμανίας. Τὰ δὲ οὐχὶ τοσοῦτον εὐχάριστα πολιτικὰ συμβάματα, καὶ ἡ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μαστίσασα τὸν τόπον μας χολέρα, διεκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν τακτικὴν ἀποστολὴν τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, τῶν τυπωθέντων εἰς τὴν Πανδώραν· καίτοι ὑποσχεθεὶς ὁ ἐκδότης αὐτῆς Κύριος Δραγούμης, διὰ τοὺς αὐτοὺς ὁμῶς τούτους λόγους, δὲν ἐνθυμεῖται καὶ αὐτὸς ἂν σᾶς τὰ ἔστειλε τακτικῶς· ὅθεν εὐρισκόμενοι σήμερον εἰς κατάστασιν νοῦ τε καὶ σώματος οὐδετέρων, σᾶς πέμπω τινὰ ἐξ αὐτῶν..... Ἐπειδὴ κατ' αὐτὰς ἐφάνη ἐνταῦθα κατάλογός τις βιβλίων τυπωθεὶς γερμανιστὶ ἐν Λειψίᾳ, ὅπου ἀναφέρεται καὶ «ὁ

1. Διατηρῶ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ Τερτσέτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περισπωμένη τοῦ ἀναφορικοῦ πού. Οἱ διπλοὶ τύποι (Κολοκοτρώνου / Κολοκοτρώνη, ἤμασθε/

ἤμαστε, κλπ.) ῥεθρονίζονται στὸ χειρόγραφο. Συγχρόνισα τὴν χρῆσιν τῶν κεφαλαίων καί, ὅπου τὸ ἔκρινε ἀπαραίτητο, τὴν στίξιν.

Γέρων Κολοκοτρώνης» μετὰ συμπαθείας, καὶ ἀγκραιφνοῦς φιλελληνισμοῦ, ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν, σπεύδω νὰ σᾶς διαδηλώσω καὶ ἐν νέον ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον ἀνεκάλυψα. Γέρων τις ἀγωνιστὴς ἐτραγῶδει ἄσμα τοῦ Κολοκοτρώνου· ἐκ περιεργείας ἠρώτησα αὐτόν, τί εἶναι αὐτό, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε δὲν ἤκουσα ; καὶ αὐτὸς μοὶ εἶπεν ὅτι αὐτὰ εἶναι πράγματα παλαιὰ καὶ ἐλησμονήθησαν ἤδη μὲ τὴν ἐθνικὴν ἐπανάστασιν· εἶναι τραγούδι, τὸ ὁποῖον ἔκαμεν ὁ ἴδιος ὁ Κολοκοτρώνης δύναται δὲ νὰ τὰ ἐνθυμεῖται καλῆτερά μία γραία ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Κολοκοτρώνη· πρὸς ἣν ἀπευθυνθεὶς ἔγραψα αὐτολεξεί, ἐξ ἀπαγγελίας αὐτῆς τὰ ἐξῆς : « Ἦτον Λαμπρὴ ἀνήμερα, ἦταν ὀγδοῆντα συντρόφοι, καὶ ἦτον εἰς τὸ μεγαλύτερο βουνὸ τῆς Πελοποννήσου· ἀπὸ ἡμέραις τοὺς εἶχαν εἶδῃσι δοσμένη, ὅτι θὰ ᾤανε ἄλυσσο-δεμένους ἑκατὸν πενήντα ἀνθρώπους· ἐδιαμοίρασα, ἔλεγε ὁ Κολοκοτρώνης, τοὺς μισοὺς συντρόφους εἰς τὸ ἄλλο βουνό, ἔβαλα τὰ καρπούλια, μὲ μεγάλη πρόβλεψι διὰ νὰ κάμωμε τὴν Λαμπρὴ μας ἀσφαλισμένοι· ἐδιαμοιρασθήκαμε λοιπόν, καὶ τοὺς εἶπα, “Ἐ, ἀδελφοὶ χριστιανοί, νὰ ἤμασθε συγκεντρωμένοι, ὄχι, ὄχι· πὺν μᾶς ὀνομάζουν οἱ ἄρχοντες καὶ τὸ γουναρικό^{α)} κλέφταις, νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς ζωντανούς. Ἄν θέλετε νὰ ἀκούσετε, νὰ κρεμάσωμεν τὰ χαμαλιά μας εἰς τὰ ἔλατα : αὐτὰ εἶναι ἡ ἐκκλησίᾳ μας, ἡ λαμπρὴ μας, καὶ νὰ τὰ ἀσπασθοῦμεν, καὶ νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς ἀδελφούς μας, πὺν πᾶνε νὰ τοὺς φυλακίσουν διὰ παντός εἰς τὰ δεσμά”. Ἀπάνω πὺν καθήσαμε νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε τοὺς εἶπα πάλαι : “Ἄν ἤμεστε ἀδελφοί, νὰ χύσωμε τὸ αἷμά μας διὰ τοὺς ἀδελφούς μας”· πρῶτα τοὺς ὠρμήνευσα μιλητά, ἔπειτα τὸ ἔκαμα καὶ τραγούδι καὶ τοὺς τὸ ἐτραγούδησα :

Καλὰ τρῶμε καὶ πίνουμε καὶ λιανοτραγουδοῦμε,
 πουλάκι ἐπῆγε κ' ἔκατζε ἐπάνον στὸ τραπέζι,
 δὲν ἐκελάϊδει ὅαν πουλὶ δὲν ἔλεε σὰν ἀηδόνη
 μὸν' ἐκελάϊδει κ' ἔλεε ἀνθρωπινὴ λαλίτζα.

Καλὰ τρῶμε καὶ πίνουμε καὶ λιανοτραγουδοῦμε
 δὲν κάνομε κ' ἓνα καλό, καλὸ διὰ τὴν ψυχὴν μας ;
 νὰ πᾶμε νὰ φυλάξωμε τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι,
 ὁποῦ περνάει ὁ βόϊβοδας μὲ τοὺς ἄλυσσόμενους·
 πρῶτο ντουφέκι ποῦ ρηξαν βγαίνουν οἱ σκλαβωμένοι
 σκοτώσανε τὸν βόϊβοδα βγαίνουν οἱ σκλαβωμένοι.

α) Οἱ φοροῦντες ταῖς γούναις δηλ.: κοτζαμπάσιδες

Ἀπάνω ποὺ ἐκόψανε τ' ἄρνια τὰ ψημένα, ὁ Θεὸς τοὺς πῆγε τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἐκτύπησαν· ἐλαβώθη ἓνας πρῶτος ἀπὸ τὰ παλικάρια, ἐσκοτώθη ἓνας πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ πῆραν τὸ κεφάλι του· ἔκαμαν πόλεμο, ἦτον 2000 στρατιῶταις, 87 ἐσκοτώθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Μᾶς βόηθησε, ἔλεγε ὁ Κολοκοτρώνης, ἡ Παναγία ἡ Θεοτόκος καὶ ἡ καθαρότητά μας, ὅπου ἐπήγαμε νὰ ἐλευθερώσωμε τοὺς ἀδελφούς μας». Ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὰ ἀνωτέρω σᾶς ἐσημείωσα ὅπως τὰ ἤκουσα. Σᾶς στέλλω καὶ ἐν φυλλάδιον, τὸ ὁποῖον ἐτύπωσα περιέχον λόγον κατὰ κλοπῆς. Σᾶς φανερόνω δὲ ὅτι τὰ περισσότερα τῶν ἐν τῷ λόγῳ ἀναφερομένων βιβλίων ἐπεστράφησαν· τὸ ὁποῖον ἴσως μοὶ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς δεῦτερον λόγον.

Υ. Γ. ἐπειδὴ ἡ ἐπιστολὴ ἐμποδίσθη μέχρι τῆς σήμερον.....

τῇ 1 Μαρτίου 1855

Β'

Ἡ μελέτη τοῦ κειμένου μᾶς ὁδηγεῖ νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρόκειται ἀναμφισβήτητα γιὰ ἓνα γράμμα τοῦ Τερτσέτη. Ὁ συντάκτης του χαίρεται ποὺ μιὰ γερμανικὴ βιβλιοκρισία δέχτηκε εὐνοϊκὰ τὸ βιβλίον ὁ Γέρων Κολοκοτρώνης¹ καὶ τέλος μνημονεύει ἓνα γνωστό του ἔργο, τὸν Λόγον κατὰ κλοπῆς², καὶ τὴν προπαρασκευὴ ἑνὸς ἄλλου³. Ἐξάλλου ἡ ἐξέταση τοῦ γραψίματος βεβαιώνει τὸ πρῶτο μας συμπέρασμα: τὸ χειρόγραφο εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Τερτσέτη⁴.

1. Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836. Ὑπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης. Ἀθήνησιν, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1846. [Στὸ ἐξώφυλλο:] Ὁ Γέρων Κολοκοτρώνης. Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Χ. Ν. Φιλαδελφείως, 1851.

2. Λόγος κατὰ κλοπῆς. Δημοσιευθεὶς εἰς τὸ 2216 φύλλον τῆς Ἀθηναῖς τῆς 31 Ἰανουαρίου 1855, ἐκδίδεται δεῦτερον μέ τινας προσθήκας καὶ σημειώσεις ἐν Ἀθήναις, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1855. [μέσα, στὸ τέλος τοῦ λόγου:] Γ. Τερτσέτης, Ἀρχαιοφύλαξ τῆς Βουλῆς.

3. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἀνα-

γνωστηρίῳ τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς ὑπὸ Γεωργίου Τερτσέτη τοῦ Ζακυνθίου κατὰ τὸ ἔτος 1855. Ἐν Ζακύνθῳ, Τυπογραφεῖον Ὁ Ζάκυνθος Κωνσταντίνου Ῥωσσολίμου, 1856.

4. Ὅμως σὲ ἄρθρο δημοσιευμένο στὴν ἐφ. «Τὸ Ἄστυ» ὁ Θ. Ν. Φιλαδελφεὺς παρουσίασε ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου (στ. 21 «Γέρων τις ἀγωνιστῆς...» — στ. 61 «...τοὺς ἀδελφούς μας.») μὲ μερικὲς γλωσσικὲς παραλλαγές, ὡς ἐξῆς: «Τοῦτο ἀνεκάλυψα ἀναδιφῶν τὰ χειρόγραφα τοῦ μακαρίτου πατρός μου, ὅστις συνδεόμενος διὰ παλαιᾶς φιλίας μετὰ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Πινδάρου καὶ τῆς Κορίννης, τοῦ εὐφραδοῦς ὁμιλητοῦ καὶ βιβλιοφύλακος τῆς βου-

Ἡ ταύτιση τοῦ παραλήπτη θέτει ἓνα πιὸ σοβαρὸ πρόβλημα. Ἄς ἀπαριθμήσουμε τὰ δεδομένα ὅσα μᾶς παρέχει τὸ χειρόγραφο. Πρόκειται γιὰ κάποιον ξένον ἑλληνομαθῆ, φίλο τοῦ Βενθύλου¹: ἔτσι ὁ Τερτσέτης γράφοντάς του ἑλληνικά τοῦ ἐξηγεῖ διακριτικά μιὰ εἰδικὴ λέξη (γουναρικό). Ἄλλωστε θὰ εἶναι Γερμανός: ὁ Τερτσέτης ἐπαινεῖ τὴν κλασικὴ σοφία ποὺ ἀπόχτησε ὁ Βενθύλος στὴ Γερμανία. Ἐπιπλέον μνημονεύει ἓναν «κατάλογο» τυπωμένο στὴ Λειψία. Ξέρουμε, τέλος, πῶς ὁ Γερμανὸς νεοελληνιστῆς ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὰ δημοσιευμένα στὴν «Νέα Πανδώρα»², ἴσως καὶ νὰ τὰ συλλέγῃ γιὰ νὰ τὰ δημοσιέψῃ: αὐτὸ θὰ ἐξηγοῦσε τὴν κάποια προθυμία τοῦ Τερτσέτη νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ τὸ ἀνέκδοτό του τραγούδι τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ποῖος Γερμανὸς λοιπὸν ἀνταποκρίνεται πληρέστατα στοὺς ὅρους ποὺ καθορίσαμε; Τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνη πολλοὶ ξένοι ἑλληνιστὲς ζητοῦν ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες φίλους τους τὰ φημισμένα πιά δημοτικὰ τραγούδια. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ὁ Karl Theodor Kind³ (1799 - 1868). Αὐτὸς ἀφιέρωσε τίς δυνάμεις του στὴν ἐξυπηρέτηση ἑνὸς σκοποῦ: νὰ γίνῃ ἡ Ἑλλάδα καλύπτερα γνωστὴ στὴ Γερμανία. Δημοσίεψε μερικὲς πραγματεῖες καὶ ἔδωσε ἀνθολογίες⁴ ποὺ περιέχουν δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἑν-

λῆς, Γεωργίου Τερτζέτη, ἔγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ, κατὰ τὴν διήγησιν ἐκείνου, τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τινὰ Γερμανόν. («Τὸ Ἄστυ», 25 Μαρτίου 1905, ἀρ. 5402) Ὁ κ. Κ. Θ. Δημαρᾶς μὲ πληροφόρησε ὅτι τὸ χειρόγραφο ποὺ κατέχει προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Φιλαδελφεία. Συνέκρινα τὸ γράψιμο τῆς ἐπιστολῆς μὲ τίς ἰδιόχειρες σημειώσεις τοῦ Τερτσέτη μέσα στοῦ ἀντίτυπο τοῦ Λόγος ἐκφωνηθείς... κατὰ τὸ ἔτος 1855. (Βλ. σημ. 4) ποὺ βρίσκεται στὴ Γεννάδειο.

1. Βλ. Ραγκαβῆ, Ἄλεξ. Ρίζου. Λόγος ἐκφωνηθείς εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τελεσθὲν μνημόσυνον ὑπὲρ Γ. Γενναδίου καὶ Ι. Βενθύλου, τῇ 20ῃ Μαρτίου 1855. «Πανδώρα» τῆς 1 Ἀπρ. 1855, τόμ. ΣΤ', σσ. 713. «Ὁ Ἰωάννης Βενθύλος ἐν Βυζαντίῳ γεννηθείς, καὶ ἐκεῖσε, καὶ μετὰ ταῦτα ἐν Σμύρνῃ ὑπὸ

τῶν ἐπισημοτάτων διδασκάλων προκαταρτισθείς, εἶχε φτάσει ἐσχάτως ἐκ Γερμανίας, ὅπου τὴν Ἑλληνικὴν ἰδίως φιλολογίαν ἐσπούδασεν ὑπὸ τοὺς πρυτάνεις τῆς ἐπιστήμης, τὸν Βοίικιον καὶ Ἑρμάννον, ὧν, διὰ τῆς φιλομαθείας καὶ τοῦ χαρακτήρος του, προσεκτίσαστο, καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου του εἰς πολὺ τιμὸν ἐφόδιον διετήρησε, τὴν φιλίαν καὶ οἰκειότητα.» σ. 12

2. Ἀπὸ τὸ Δεκέμβριον 1853 (τόμ. Δ' φυλλάδιο ΠΘ') ποὺ ἄρχισε νὰ δημοσιεύεται ἡ «Δημοτικὴ Ἀνθολογία» ὥς τίς 15 Ἰανουαρίου 1855, 17 φυλλάδια τῆς Πανδώρας περιεῖχαν δημοτικὰ τραγούδια.

3. Βλ. *Allgemeine Deutsche Biographie*, τόμ. XV, σσ. 744 - 745, Λειψία, 1882.

4. Βλ. Δ. Α. Πετροπούλου. Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (1771 -

τεχνα ποιήματα στο πρωτότυπο και σε γερμανική μετάφραση (1827, 1831, 1833, 1835, 1844, 1849, 1861). Προκειμένου για τη συλλογή του του 1833, είναι σήμερα γνωστό¹ ότι προσέτρεξε στη συνδρομή του Σοφοκλή Οικονόμου ζητώντας του μερικές λεξικολογικές και άλλες πληροφορίες.

Όσο για την ανθολογία² του 1861, ο συγγραφέας παραθέτει στον πίνακα, σσ. 225 — 228, τις πηγές των τραγουδιών: τα περισσότερα τα δανείστηκε από τις προγενέστερες συλλογές³ του Ζαμπελίου (49 τραγούδια κι' ένα άλλο από το *Πόθεν ή κοινή λέξις Τραγουδῶ*; Ἀθήνα, 1859), του Tommaseo (4), του Ξανθοπούλου (4), του Εὐλαμπίου (3), του Passow (6) και τῆς "Νέας Πανδώρας", (10). Ἀπό τὴν τελευταία αὐτὴ ἔκαμε χρήση τῶν ἀκόλουθων φυλλαδίων:

τόμ. Δ', σσ. 621 — 623 (1 Μαρτ. 1854): Τοῦ Διγενῆ (ποῦ ἀναφέρεται ὡς handschriftlich κλπ. ἑλ. παρακάτω). Τῶν Θερμοπυλῶν. Ὁ λαβωμένος κλέφτης. Ἡ χήρα. Ἡ μάγισσα. Παράπονον πουλίου. Παράπονον νέου.

τόμ. Ε', σελ. 24 (1 Ἀπρ. 1854): Ἡ κακὴ γυναῖκα κ' ἡ κακὴ μάγνα.

τόμ. Ε', σελ. 384 (15 Νοεμβρ. 1854): Ὁ Γιάννης καὶ τὸ στοιχεῖον.

τόμ. Θ', σελ. 48 (15 Ἀπρ. 1858): Ἡ εὐχὴ τοῦ νέου.

τόμ. Θ', σελ. 51 (1 Μαΐου 1858): Ἡ ἀγάπη.

Μνημονεύει τὴν προέλευση τῶν ὑπολοίπων τραγουδιῶν ὡς ἑξῆς⁴:

Ὁ Ὀλυμπος καὶ ὁ Κίσσαβος (aus der in Athen 1860 erschienenen Schrift *Περὶ Κράτους*).

Τὸ περιβόλι τοῦ Χάρου (aus der Schrift *Περὶ Κράτους*).

Τὸ παράπονον τῆς μηλιᾶς (aus der 1858 in Athen erschienenen Schrift: *Τί τὸ ὥραϊον τῆς τέχνης*).

1850). Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τόμ. Η', ἔτη 1953 - 1954, σσ. 54 - 109.

1. Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη. *Περὶ τὸν καταγτισμὸν τῶν συλλογῶν δημοδῶν ᾠμάτων* Th. Kind (1833) καὶ Γ. Χρ. Χασιώτου (1866). Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τόμ. Η', ἔτη 1953 - 1954, σσ. 110 - 118.

2. *Anthologie neugriechischer Volkslieder im Original mit deutscher Uebersetzung*, herausgegeben von Dr. Theodor Kind, Leipzig, 1861.

3. Βλ. καὶ σσ XXVI - XXVII τῆς

εἰσαγωγῆς του.

4. Ausser diesen Quellen, die a. a. O. der Kürze halber so, wie vorstehend angegeben, bezeichnet worden, habe ich die wenigen anderweit benutzten Quellen bei dem Inhaltsverzeichnisse selbst genauer bemerkt. Insoweit es Griechen waren, die sie sammelten und niederschrieben und die das ächte Volkslied vom nachgemachten zu unterscheiden vermochten, kann man wohl um so weniger eine Täuschung voraussetzen, σελ. XXVII τῆς εἰσαγωγῆς του.

Τὰ πέντε ἄλλα τὰ ἀναγράφει ὡς “handschriftlich von einem Griechen mitgetheilt,„. Χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεράνουμε τίποτα γιὰ τὰ τελευταῖα αὐτά, διαπιστώνουμε ὥστόσο πῶς ὁ Kind μεταχειρίστηκε τὰ φυλλάδια τοῦ Τερτσέτη: α) *Λόγος τῆς 20 Μαΐου 1860 Περὶ Κράτους*. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφέως, 1860. (βλ. σελ. 9 καὶ 13). β) *Τὶ τὸ ὥραϊον τῆς τέχνης*. [Στὸ τέλος:] Ἐξεφωνήθη τὴν 20 Μαΐου 1858 τὴν 6 ὥραν μ. μ. εἰς τοὺς ἴσκειους τῶν δένδρων τῆς καϊμένης Βουλῆς. Τύποις Δ. Ἀθ. Μαυρομμάτη. (βλ. σελ. 28).

Μποροῦσε τάχα ὁ Kind νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ *Περὶ Κράτους* τοῦ 1860 στὴ δική του ἔκδοση τοῦ 1861 χωρὶς τὴν ἄμεση καὶ γρήγορη ἀποστολὴ τοῦ φυλλαδίου τούτου; Εἶναι πολὺ πιθανὸ πῶς κάποιος τοῦ τὸ ἔστειλε γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἢ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Τερτσέτη τὸν ἴδιο ποὺ θὰ ἔστειλε τακτικὰ τὰ δημοσιεύματά του — ὅπως τὸ γράμμα ἀφήνει νὰ ἐννοήσουμε.

Ἐκτὸς τούτου καὶ χωρὶς τῆ μεσολάβηση τοῦ Βενθύλου¹, ὁ Kind θὰ εἶχε ἐνδιαφερθῇ ἔπωσδήποτε νὰ ἔρθῃ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Τερτσέτη, δεδομένου ὅτι ἡ Εἰσαγωγὴ στὴ “Δημοτικὴ Ἀνθολογία,, τῆς Πανδώρας τὸν ἀναγράφει ὡς συλλογέα δημοτικῶν τραγουδιῶν².

Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ποῖος λόγος μεσολάβησε κι’ ὁ Γερμανὸς μεταφραστὴς παραμέλησε τὸ Κολοκοτρωναῖκο τραγούδι ποὺ τοῦ ἔστειλε ὁ Τερτσέτης, ἐκτὸς ἂν τὸ ἐξέδωσε πρωτότυπο ἢ μεταφρασμένο καὶ ἢ ἔκδοσή του διέλαθε τὴν ἔρευνα. Δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορά, ὅσο ξέρουμε, ἀπὸ τὸν Θ. Ν. Φιλαδελφέα στὰ 1905, χωρὶς χρονολογία ὅμως: τὸ τελευταῖο τοῦτο προκάλεσε τὶς ἐσφαλμένες κατηγορίες τοῦ Βλαχογιάννη γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὴν ἐντιμότητα τοῦ Τερτσέτη³. Στὴν ἱστορικὴ μελέτη του, *Κλέφτες τοῦ Μοριᾶ*, Ἀθήνα 1935, σσ. 242 — 245, κατηγορεῖ τὸν Τερτσέτη πῶς τάχα κατασκεύασε ἓνα πλαστὸ τραγούδι. «Τὸ πρωτότυπο αὐτοῦ τοῦ τραγουδιοῦ τῷ χροῦνε πολλὰς συλλογὰς. Καταχωρίζω ὅμως τὸ κείμενο τῆς Πανδώρας

1. Ἀπὸ τὰ γνωστὰ στοιχεῖα ποὺ μοῦ ἦταν πρόσιτά, ἐλάχιστα ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ τοῦ Βενθύλου. Εἶρω μόνο πῶς κι οἱ δύο, ὁ Βενθύλος κι ὁ Kind, ἀπέλαυαν τῆς φιλίας τοῦ Γερμανοῦ καθηγητῆ Hermann.

2. Βλ. “*Νέα Πανδώρα*, τόμ. Δ’, φυλλάδιο ΠΘ’ (Δεκέμβριος 1853), σελ. 434.

3. Ὁ Δ. Α. Πετρόπουλος παρέχει σχετικὴ βιβλιογραφία στὴν ἀνθολογία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια* (ἐκλογὴ) τόμ. Α’ 1962, σσ. 261—262. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτη: *Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ*. Ἐν Ἀθήναις, Ἔστις, 1914, σελ. 39.

(ΙΔ' — 1864, σ. 535).» Καὶ ἀμφισβητώντας τὴν ὀρθὴν χρῆσιν ὀρισμένων ἔρων, παρατηρεῖ πῶς «ὁ Τερτσέτης, ψυχρὸς ποιητής, δὲ θὰ πρόσεξε τὴν ἔννοια τοῦ “ψηλοτραγουδῶ, ἢ διάβασε τοῦ Γιατρίδου τὴν παραλλαγή μετὰ τὴν γραφὴν “λιανοτραγουδάμε, κι' ἀπ' αὐτὴ διαμόρφωσε τὴν πλαστοτὴν δικήν του.» Ὡστόσο μιὰ γρήγορη ματιὰ πάνω στο ἔργο τοῦ Ἀ. Ἰατρίδου: Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠδῶν παλαιῶν καὶ νέων... ἐν Ἀθήναις. Τυπογραφεῖον Δ. Ἀθ. Μαυρομμάτη, 1859, καὶ μιὰ ἀπλὴ σύγκριση τῶν χρονολογιῶν ἐξουδετερώνει τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Βλαχογιάννη.

Ἡ τελευταία μας παρατήρηση ἀποδίδει στὸν “κατάλογον βιβλίων τυπωθέντα γερμανιστὶ ἐν Λειψίᾳ⁴,,. Ὁ Τερτσέτης δὲ θὰ ἔκρινε κατάλληλο νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβέστερα ἓνα δημοσίευμα ποὺ θγαίνει στὴν πόλιν ὅπου μένει ὁ ἀλληλογράφος του: ἄρα ἐννοεῖται πῶς εἶναι γνωστό. Ὁ συντάκτης τούτης τῆς ἀνώνυμης βιβλιοκρισίας ἀποδεικνύεται καλὸς γνώστης τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων καὶ πολὺ ἐνήμερος γιὰ τὰ συγγράμματα τοῦ Τερτσέτη: στὰ 1854 ἀναφέρει τὸν «ἐξυπνον καὶ σπουδαῖον λόγον, ὁ ὅποιος ἐξεφωνήθη εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βουλευτηρίου, ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Μαΐου 1854.» Ποιὸς νὰ εἶναι ἄραγε ὁ βιβλιοκριτής; Ὁ Kind, ὁ Ellissen ἢ κανένας ἄλλος; Πάντως τόσο τὸ γράμμα ὅσο καὶ ἡ βιβλιοκρισία ἐπιβεβαιώνουν τὸ γεγονός πῶς ὑπῆρξαν σχέσεις ἀνάμεσα στὸν Τερτσέτη καὶ τοὺς Γερμανοὺς ἐλληνομαθεῖς.

Jacques Bouchard

1. Βλ. *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, Jahrgang 1854, σελ. 273 κέξ. Τὸ κείμενο τῆς βιβλιοκρισίας δημοσιεύτηκε κατόπιν σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση στὸ προοίμιο (σσ. 4 - 8) τοῦ βιβλίου:

Ἑγγραφα καὶ Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, συλλεγόμενα μὲν ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, ἐκδοθέντα δὲ ὑπὸ Χ. Ν. Φιλαδελφῆως. Ἀθήνησι 1856 (στὸ ἐξώφυλλο 1884).